

Dit betekent dat het bij beschrijvend, theoriegericht, probleemsigalerend, diagnostisch, ontwikkelings-, evaluatie-, implementatie- of handelingsonderzoek niet om soorten onderzoek gaat. Het gaat om specificaties van de probleemstelling gezien de relevantiecontext. Dat heeft voor de onderzoeksuitwerking wel gevolgen, maar die zijn niet in alle gevallen van diagnostisch onderzoek hetzelfde. Zoals dat ook bij theoriegericht onderzoek niet het geval is. Het heeft alleen gevolgen voor de onderzoeksvragen en het analytisch kader waarbinnen deze vragen informatief zijn; en dus voor het waarnemingsinstrument en voor... het lijkt wel onderzoek!

Kortom, maak meer werk van de probleemstelling!

## Repliek

*Adri Smaling*

Mijn reactie op de kritische commentaren van Harrie Jansen, Piet Verschuren en Fred Wester deel ik in naar vijf thematieken. Bij elke thematiek zal ik aan de betrokken commentator(en) refereren. Zodoende wil ik het belangrijkste van de commentaren bestrijken op een inhoudelijk samenhangende manier.

### **De onderbouwing van de probleemstelling**

De keuze voor een probleemstelling van een empirisch onderzoek moet argumentatief onderbouwd worden. Inderdaad, ik ben het hierin helemaal eens met Wester, maar deze kwestie was geen onderwerp van mijn opstel. Het ging mij om de differentiërende betekenis van de probleemstelling voor verschillende vormen van onderzoek, met name de rol daarin van de doelstelling die de onderzoeker binnen het onderzoek gerealiseerd wil zien. In mijn functie van coördinator afstudeeronderzoek en ook als scriptiebegeleider wijs ik herhaaldelijk op het belang van een dergelijke onderbouwing. Het gaat dan om een inbedding in zowel de relevante inhoudelijke literatuur (over relevante inhoudelijke theorieën bijvoorbeeld), de literatuur over relevant empirisch onderzoek dat al is uitgevoerd alsook een conceptueel kader. Elke van deze drie zaken zou idealiter een onderdeel moeten zijn van 'het theoretische kader', zoals de onderbouwing van een probleemstelling kan worden aangeduid.

### **De doelstelling *in* een onderzoek versus de doelstelling *van* een onderzoek**

Terwijl Wester het onderscheid tussen de doelstelling *in* een onderzoek (intern doel) en de doelstelling *van* een onderzoek (extern doel) niet zo behulpzaam vindt, gebruik ik de verschillende aard en rol van deze doelstellingen nu juist om verschillen tussen de diverse vormen van kennisgericht en praktijkgericht onderzoek aan te geven. Ik volg Verschuren evenmin voor zover hij de doelstelling *in* het onderzoek exclusief blijft koppelen aan de vraagstelling van een onderzoek, dus aan kennisvragen. Op deze manier heeft immers het

hele concept van 'doelstelling *in* het onderzoek' weinig te betekenen. Mijn inzet is nu juist om alleen bij kennisgericht onderzoek de doelstelling *in* het onderzoek op te vatten als 'het methodologisch goed onderbouwd beantwoorden van de onderzoeksvraag of -vragen'. Bij de diverse vormen van praktijkgericht onderzoek kan de doelstelling *in* het onderzoek dan daarenboven aangeven om wat voor praktische, interne doelstelling het gaat, zoals: probleemsig-nalering, diagnose, ontwikkeling, evaluatie, implementatie of sociale verandering. De metho-dologische betekenis van het begrip 'doelstelling *in* het onderzoek' kan dus veel groter zijn als het wordt bevrijd van de exclusieve koppeling aan de vraagstelling.

### **Kennisgericht versus praktijkgericht onderzoek**

Jansen, Verschuren en enigszins ook Wester tekenen bezwaar aan tegen het onderscheid dat ik maak tussen kennisgericht en praktijkgericht onderzoek. Jansen en Verschuren prefereren 'theoriegericht versus praktijkgericht onderzoek'. Ik deel hun voorkeur niet. Zij hanteren in hoofdzaak twee argumenten. Ik loop ze na.

Zij menen ten eerste dat het onderscheid tussen kennisgericht en praktijkgericht onderzoek geen correcte disjunctie is, omdat praktijkgericht onderzoek altijd ook kennisgericht is; anders zou het geen onderzoek zijn. Inderdaad, elke wetenschappelijke onderzoeksvorm betreft ook kennisvragen. Dat schrijf ik ook. 'Praktijkgericht' moet dan ook worden gelezen als 'hoofdzakelijk (of, zo u wilt, 'voornamelijk') praktijkgericht'. Hiermee worden lange en uitvoerige namen met meerdere adjectieven voorkomen. 'Praktijkgericht onderzoek' is welis-waar hoofdzakelijk praktijkgericht, maar om wetenschappelijk genoemd te kunnen worden moet er behalve van methodologische kwaliteit ook steeds sprake zijn van een kennisclaim, hoe minimaal dan ook: de onderzoeker gebruikt altijd een zekere voorkennis en leert van het onderzoek altijd wel iets wat methodologisch ondersteund wordt en wat op een later tijdstip of in een andere situatie van pas zou kunnen komen. De nieuw verworven kennis kan ook betekenis hebben voor het theoretische kader. Samengevat: ik bedoel met 'kennisgericht onderzoek' onderzoek waarbij de doelstelling *in* het onderzoek, het interne doel, uitsluitend de beantwoording van de onderzoeksvragen (kennisvragen) betreft en er hoogstens sprake is van een externe, praktische nevendoelstelling. En met 'praktijkgericht onderzoek' bedoel ik onderzoek waarbij de doelstelling *in* het onderzoek behalve kennisvragen bovendien een praktisch, intern doel betreft. Dit interne doel kan variëren van het leveren van een bijdrage aan het naderbij brengen van een dominant, extern, praktisch doel (bijvoorbeeld consensus-vorming bij probleemsig-nalerend onderzoek) tot en met het daadwerkelijk veranderen van iets, een sociaal systeem, in en door het onderzoek zelf (zoals bij handelingsonderzoek). Zo opgevat is het onderscheid tussen de twee onderzoeksvormen helder.

Zij menen ten tweede dat het onderscheid 'theoriegericht versus praktijkgericht onderzoek' beter (duidelijker, scherper) is, in ieder geval 'wel disjunct'. Dit lijkt echter maar zo. Er zijn immers vormen van praktijkgericht onderzoek die ook theoriegericht zijn. Soms gaat het dan om een bepaald type van theorie, bijvoorbeeld een praktijktheorie zoals in Baart (2001). Men zou hier van praktijktheoretisch onderzoek kunnen spreken (zie Smaling, 2004). Maar mogelijk is ook een handelingstheorie (zie bijvoorbeeld Coenen, 1987; Tromp, 2004). Het begrippenpaar 'theoriegericht' en 'praktijkgericht' vormt, letterlijk genomen, dus ook al geen exclusieve disjunctie. Maar bovendien is dit begrippenpaar eigenlijk niet dekkend. Mijns

inziens kan men niet elk beschrijvend onderzoek theoriegericht noemen (en net zo min praktijkgericht). Hier kom ik hierna op terug.

Op dit moment kan worden opgemerkt dat geen enkel begrippenpaar in alle opzichten bevredigend is. Aan elk paar zitten haken en ogen. Het paar 'fundamenteel versus toegepast onderzoek' heeft immers ook allerlei bezwaren, bijvoorbeeld dat het zogenoemde toegepaste onderzoek helemaal geen toepassing hoeft te zijn van zogenoemd fundamenteel onderzoek. Ik prefereer het begrippenpaar 'kennisgericht versus praktijkgericht onderzoek', omdat het, zoals hiervoor opgevat, zowel onderscheidend als dekkend is. Ook 'theoriegericht onderzoek' heeft hier zijn plaats.

### **Beschrijvend versus theoriegericht onderzoek**

Verschuren heeft grote moeite met mijn onderscheid tussen beschrijvend en theoriegericht onderzoek. Zoals ik schreef, kan beschrijvend onderzoek zeer wel wetenschappelijk worden genoemd als de door beschrijving verworven kennis is verkregen op een methodologisch verantwoorde manier. Maar zulke kennis hoeft nog geen verklarende waarde te hebben. Er hoeven met andere woorden geen elementen in te zitten van interpretatieve verklaring, causale verklaring, deductief-nomologische verklaring, inductief-statistische verklaring of nog andere soorten van wetenschappelijke verklaring. In mijn opvatting moet 'theoriegericht' worden opgevat in de zin van 'op verklaring gericht'. En daarom impliceert 'beschrijvend onderzoek' voor mij niet noodzakelijk 'theoriegericht onderzoek'.

Bovendien is het niet ongebruikelijk om beschrijvend onderzoek als aparte onderzoeksvorm te zien. Zie bijvoorbeeld De Groot (1961) en Verduijnsse (1970). En ook Swanborn (1987) onderscheidt beschrijvingsproblemen van verklaringsproblemen en voorspellingsproblemen. Natuurlijk speelt beschrijving in elke vorm van empirisch onderzoek een rol. Onder 'beschrijvend onderzoek' dient men dan ook te verstaan 'hoofdzakelijk beschrijvend onderzoek'. Dit kan louter beschrijvend onderzoek zijn en in dit geval heeft de onderzoeker geen andere doelstelling binnen of buiten het onderzoek dan iets te beschrijven, zonder theoretische of praktische pretenties. Heeft de onderzoeker echter een extern theoretisch of praktisch nevendoeel, zonder dit doel in (binnen) het onderzoek naderbij te willen brengen en zonder dit doel als extern hoofddoel te stellen, dan kan men zeggen dat het beschrijvende onderzoek niet louter beschrijvend is, maar een beoogde theoretische of praktische relevantie heeft. Een dergelijke ondergeschikte theoretische of praktische doelstelling van het onderzoek is naar mijn mening niet voldoende om van theoriegericht of praktijkgericht onderzoek te spreken. De aldus opgevatte beschrijvende vorm van kennisgericht onderzoek kan dan worden onderscheiden van de theoriegerichte vorm van kennisgericht onderzoek, waarbij de onderzoeker de theoretische bijdrage binnen het onderzoek zelf moet waarmaken. De theoretische bijdrage is hier doelstelling in het onderzoek.

Het gaat bij 'theoriegericht onderzoek' ook weer om kennisgericht onderzoek dat hoofdzakelijk theoriegericht is en niet om onderzoek waarbij de theoretische relevantie ondergeschikt is. Hoewel praktijkgericht onderzoek, zoals gezegd, wel degelijk ook kan zijn gericht op theorievorming, sluit ik me bij het woordgebruik aan waarin de term 'theoriegericht onderzoek' in beperkte zin wordt opgevat als een vorm van kennisgericht onderzoek. Dit neemt niet weg dat iedere onderzoeker de vrijheid moet hebben om bijvoorbeeld te stellen dat een bepaald hande-

lingsonderzoek ook theoriegericht is, waarmee kan zijn bedoeld dat een erkende theorie als theoretisch kader fungeert of dat het de bedoeling is een nieuwe handelingstheorie te vormen.

### **Het methodologische karakter van de verschillen tussen onderzoeksvormen**

Jansen en Wester scharen zich bij degenen die praktijkgericht onderzoek methodologisch gezien niet als een aparte soort van onderzoek behandelen. In Nederland behoren tot deze schare onder meer: De Groot (1961), Vercruijse (1970), Hofstee (1980) en ook Swanborn (1987), hoewel hij wel een aantal 'aanvullende methodologische richtlijnen' voor praktijkgericht onderzoek nodig vindt. Ikzelf ervaar ook affiniteit met het standpunt van degenen die een andere methodologie verdedigen. Tot deze schare behoren onder meer: Van Strien (1986), Coenen (1987), Van Dijk, De Goede, 't Hart & Teunissen (1991) en Tromp (2004). De kwestie is te complex om op deze plaats volledig uit de doeken gedaan te kunnen worden, maar mijn standpunt komt op het volgende neer.

In praktijkgericht onderzoek worden ook altijd kennisafspraken gemaakt. Hiervoor is de empirisch-analytische methodologie nog steeds van belang, zij het met wat andere voorkeuren voor onderzoeksopzetten (bijvoorbeeld in een bepaalde onderzoekssituatie liever een gevalstudie dan een (quasi-)experimentele opzet) en wat andere interpretaties, invullingen en prioriteringen van methodologische kwaliteitseisen (bijvoorbeeld soms liever 'geval-naar-geval overdracht' dan 'steekproef-populatie generalisatie' als invullingen van externe validiteit). Daar komt nog bij dat in praktijkgericht onderzoek de doelstelling in het onderzoek niet alleen de goed onderbouwde beantwoording van de onderzoeksvraag (kennisvraag!) betreft, maar ook een intern te realiseren praktisch doel. En ook het bereiken van dit interne, praktische doel moet argumentatief (theoretisch en empirisch) worden onderbouwd. Deze argumentatieve onderbouwing van het bereiken van een praktisch doel behoort mijns inziens nu juist ook tot de methodologie van praktijkgericht onderzoek. In bepaalde gevallen kan deze argumentatieve onderbouwing zelfs de verantwoording van de keuze voor bepaalde praktische doelen bestrijken. Dit is bij uitstek het geval bij normatief handelingsonderzoek. Elders heb ik de argumentatieve aard van zulk onderzoek gekenmerkt als 'handelingsrationaliteit' (zie Maso & Smaling, 1998).

Het karakter van de methodologie van praktijkgericht onderzoek houdt in dat er zowel traditionele kennisgerichte eisen als objectiviteit, betrouwbaarheid en validiteit aan de orde zijn als meer praktijkgerichte of handelingsgerichte kwaliteitseisen, zoals bruikbaarheid, benuttingswaarde, overdraagbaarheid naar andere praktijksituaties, wederzijdse adequaatheid, individuele, lokale of contextuele passendheid of 'fit' en participatieve waarde. Bovendien kan de onderzoeksopzet als geheel een eigen aard hebben: bijvoorbeeld meer het karakter vertonen van 'de regulatieve cyclus' van Van Strien (1986) dan van 'de empirische cyclus' van De Groot (1961). Zie hiervoor bijvoorbeeld ook Van Dijk, De Goede, 't Hart & Teunissen (1991).

### **Tot slot**

De verschillen tussen kennisgericht en praktijkgericht onderzoek zie ik niet zozeer als paradigmatische verschillen. Hoewel de verschillen wel paradigmatische trekken kunnen verto-

nen, wordt met een paradigmatische zienswijze een gesprek tussen de diverse onderzoekers en een eventuele combinatie van methodologische inzichten en onderzoeksvormen zeer bemoelijkjt. Er bestaat met andere woorden een pragmatische ruimte voor diverse keuzes. Maar de methodologische verschillen blijf ik wel zien.

## Literatuur

- Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.
- Boog, B., H. Coenen & L. Keune (2001). *Action research: empowerment and reflection*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Coenen, H.M.J. (1987). *Handelingsonderzoek als exemplarisch leren – een bijdrage aan de fundering van de methodologie van handelingsonderzoek*. Groningen: Konstapel.
- Dijk, J. van, M. de Goede, H. 't Hart & J. Teunissen, (1991). *Onderzoeken & veranderen. Methoden van praktijkonderzoek*. Leiden/Antwerpen: Stenfert Kroese.
- Gravemeijer, K. (1999). Ontwikkelingsonderzoek: een praktijk nabije onderzoeksmethode. In: B. Levering & P. Smeyers (red.). *Opvoeding en onderwijs leren zien. Een inleiding in interpretatief onderzoek*. Amsterdam: Boom, 233-256.
- Groot, A.D. de (1961). *Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen*. 's-Gravenhage: Mouton.
- Guba, E.G. & Y.S. Lincoln (1989). *Fourth generation evaluation*. London: Sage.
- Hofstee, W.K.B. (1980). *De empirische discussie. Theorie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Meppel/Amsterdam: Boom.
- Maso, I. & A. Smaling (1998). *Kwalitatief onderzoek: praktijk en theorie*. Amsterdam: Boom.
- Patton, M.Q. (1986). *Utilization-focused evaluation*. Newbury Park: Sage.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. London: Sage.
- Smaling, A. (2004). Wat voor onderzoek doet Baart eigenlijk? *KWALON* 25, 9(1), 7-15.
- Strien, P.J. van (1986). *Praktijk als wetenschap. Methodologie van het sociaal-wetenschappelijk handelen*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- Swanborn, P.G. (1987). *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*. Meppel/Amsterdam: Boom.
- Tromp, C. (2004). *Breedbeeld wetenschap. Een kritisch-reflexief onderzoeksmodel gebaseerd op een breed rationaliteitsbegrip*. Utrecht: Van Arkel.
- Vercruijse, E.V.W. (1970). *Het ontwerpen van een sociologisch onderzoek. Uitgangspunten en richtlijnen*. Assen: Van Gorcum.
- Verschuren, P.J.M. (1988). *De probleemstelling voor een onderzoek*. Utrecht: Het Spectrum/Aula.
- Verschuren, P. & H. Doorewaard (1995). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Utrecht: Lemma.
- Wester, F. (1995). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek*. Muiderberg: Coutinho.
- Wester, F., A. Smaling & L. Mulder (red.) (2000). *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek*. Bussum: Coutinho.
- Worthen, B.R. & J.R. Sanders (1987). *Educational evaluation. Alternatieve approaches and practical guidelines*. New York/London: Longman.